

Škola základ života aneb předběžná analýza vzpomínek tří generací pamětníků na studium národopisu/etnografie před rokem 1989¹

Jiří Hlaváček

Cílem této studie je pokusit se na základě předběžné analýzy a interpretace orálně-historických rozhovorů postihnout reflexi studia národopisu vybraných českých etnografů a etnografek před rokem 1989. Při této snaze vycházím z interview, která byla pořízena s pamětníky pro účely řešení grantového projektu Mezi státním plánem a badatelskou svobodou, jehož hlavním záměrem je zmapování proměny institucionálního a personálního vývoje etnografie a folkloristiky v Československu od konce druhé světové války do pádu komunistického režimu. Všechny rozhovory, s nimiž v tomto textu pracuji, byly uskutečněny dle metodologických standardů orální historie a v souladu s Etickým kodexem České asociace orální historie, z. s.²

Orální historie, kterou lze asi nejnázorněji definovat jako obraz minulosti popsany slovy, sama sebe pojímá jako jednu z aktivistických metod sběru dat, jejímž cílem je „zalistovat“ či „demokratizovat“ dějiny.³ Oproti tradičně pojímaným „velkým“

...

- 1 Tato kapitola vznikla v rámci projektu GA15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989 podpořeného Grantovou agenturou České republiky.
- 2 Etický kodex je dostupný v elektronické podobě na webových stránkách www.oralhistory.cz. [Accesed 17. 10. 2016.]
- 3 Podrobněji k této, v českém prostředí, stále se dynamicky rozvíjející metodě viz např. VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha: Karolinum, 2015.

dějínám, které se ve výkladu často omezují pouze na výčet dat a osob souvisejících s politicky či hospodářsky významnými událostmi, staví orální historie do středu svého zájmu konkrétního člověka, jeho jednání, myšlení a pocity (tzv. aktérskou perspektivu), čímž nabízí jakýsi pohled zdola, který více akcentuje mikrohistorii, individuální prožitky a rozměr každodenního života. Z pohledu orální historie jsou dějiny jednak lidským výtvořem, zároveň však představují také nástroj, jímž jsou lidé v průběhu svého života sami (ať už vědomě či nevědomě) formováni.

Pro orálně-historickou část projektu bylo předem vytipováno okolo pěti desítek potenciálních narátorů a narátorek (dále jen „narátoři“), kteří aktivně působili v oborech etnografie a folkloristika (nebo v jim příbuzných disciplínách) ve zkoumaném období (tj. v letech 1945–1989), přičemž do června 2016 bylo realizováno 50 rozhovorů s 30 z nich. Ve výzkumném vzorku jsou zastoupeni nejen narátoři z centrálních oborových institucí akademické či univerzitní provenience, ale také profesionální nebo laičtí badatelé působící na regionální úrovni v muzejní či aplikované sféře.

S každým respondentem byly uskutečněny dva rozhovory.⁴ V prvním biograficky laděném rozhovoru byli narátoři nejprve požádáni, aby vlastními slovy (a v libovolném rozsahu) převyprávěli svůj životní příběh, ať už od narození či od motivace pro volbu národopisu/etnografie⁵ jako svého studijního oboru. V druhém polostrukturovaném interview již pamětníci odpovídali na předem připravené otevřené otázky rozdělené do několika větších tematických celků (studium, kariéra, institucionální vývoj a metodologicko-teoretické otázky oboru). Ve výjimečných případech (nebo při kratší první biografické části) se oba rozhovory uskutečnily v rámci jednoho setkání. S narátory byl také podepsán informovaný souhlas se zpracováním osobních a citlivých údajů koncipovaný v souladu s platnými legislativními normami.⁶ Všechny zvukové záznamy rozhovorů byly poté doslovně přepsány, opatřeny protokolem o jejich průběhu a transkripty následně zaslány narátorům k autorizaci a k případnému doplnění.⁷ S ohledem na etické

•••

4 Celkem se jedná cca o 2 300 normostran přepisů a více než 80 hodin zvukového záznamu.

5 Bez ohledu na název studijního programu tyto dva názvy v textu používám jako synonyma.

6 Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, a zákon č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku.

7 Nahrávky a autorizované přepisy jsou v současnosti uloženy v Digitálních sbírkách Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (v kopii též v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., a v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i.) a případným zájemcům budou rozhovory za stanovených podmínek (a v souladu s ustanoveními informovaných souhlasů narátorů) zpřístupněny po skončení řešení grantového projektu.

aspekty výzkumu, ale i jeho aktuální stav řešení (tj. současné pořizování dalších rozhovorů a proces jejich autorizace) jsem se rozhodl všechny citace z rozhovorů použité v rámci tohoto textu anonymizovat.

V následující části se pokusím analyzovat a posléze načrtnout nejčtenější typy vzpomínek narátorů a narátorek na období jejich pregraduálního studia, včetně osobní motivace pro studium národopisu/etnografie.⁸ Pro snadnější analýzu narativů jsem se rozhodl pamětníky rozdělit do tří kohort na základě časového období jejich studia. V textu užívám pro tyto kohorty dále pracovní označení první, druhá nebo třetí studentská generace. Každá z těchto generací se víceméně (s jistým přesahem v dolní i horní hranici) časově překrývá s jednou z dekad československých dějin druhé poloviny 20. století (tj. padesátá až sedmdesátá léta).

Vycházím zde z generační teorie Karla Mannheima, resp. z předpokladu, že lidé, kteří absolvovali studium přibližně ve stejném časovém období, sdílejí svým způsobem totožnou historickou zkušenost, tj. lze u nich vysledovat vědomí jakési „generační souvislosti“.⁹ Jednotlivé časové dekady proto lze (s ohledem na dějinný vývoj) zároveň považovat za referenční rámce, jejichž prostřednictvím narátoři ukotvují své vzpomínky (např. éra budování socialismu v padesátých letech, etapa přechodného uvolňování v šedesátých letech a období tzv. normalizace v sedmdesátých letech). Socio-historické, prostorové, situační a individuální kontexty (resp. jedinečné biografické situace) mají v tomto případě (vedle aktuálních názorů a hodnot) zásadní vliv na podobu aktérské výpovědi, tj. narátoři tyto kontexty retrospektivně (ať už vědomě či nevědomě) promítají do svého životního příběhu, čímž ovlivňují způsob (re)konstrukce osobních či epizodických narativů.

Základní informace o narátorech, s jejichž vzpomínkami v tomto textu pracuji (včetně doby jejich studia a zařazení do příslušné studentské generace), jsou přehledně shrnuty v následující tabulce:¹⁰

•••

8 Postgraduální studium, resp. získání kandidatury, zde ponechávám záměrně stranou.

9 Tj. sdílení podobných sociálních a duchovních obsahů. Viz MANNHEIM, Karl. Problém generací. *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1–2, s. 30.

10 Část biografických údajů převzata z BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek: Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007.

Příjmení, jméno narátora	Ročník nar.	Doba studia ¹¹	Studijní obor(y)	Katedra	„Student. generace“
Beránková, Helena	1956	1976–80	národopis, dějiny umění	Brno	3.
Bočková, Helena	1952	1970–76	národopis, historie	Brno	3.
Davidová, Eva	1932	1952–57	národopis, dějiny umění	Praha	1.
Dvořáková, Hana	1948	1967–71	národopis	Brno	2.
Frolcová, Věra	1956	1977–81	národopis	Brno	3.
Hubinger, Václav	1949	1968–74	národopis	Praha	2.
Jiřikovská-Tůmová, Vanda	1933	1952–58	národopis, prehistorie ¹²	Praha	1.
Kalinová, Alena	1955	1974–80	národopis, výtvarné umění	Brno	3.
Kandert, Josef	1943	1961–66	národopis, afrikanistika	Praha	2.
Kovářů, Věra	1932	1950–55	národopis, hudební věda	Brno	1.
Langhammerová, Jiřina	1939	1959–64	národopis	Praha	2.
Matuszková, Jitka	1953	1973–78	národopis, dějiny umění	Brno	3.
Mevaldová, Helena	1952	1970–75	národopis, prehistorie	Praha	3.
Moravcová, Mirjam	1931	1950–55	národopis, historie	Praha	1.
Navrátilová, Alexandra	1946	1963–68	národopis	Brno	2.
Nováková, Lenka	1949	1969–74	národopis, sociologie	Brno	3.
Plessingerová, Alena	1928	1947–52	národopis, slov. filologie	Praha	1.

•••

11 Narátory, kteří studovali v období na přelomu dvou dekad, zařazují do studentské generace podle dekad, v níž strávili delší období studia.

12 Narátorka nastoupila původně do dvouoborového studia, které však bylo po druhém ročníku zrušeno.

Pospíšilová, Jana	1952	1970–75	národopis, čeština	Brno	3.
Procházka, Lubomír	1956	1975–80	národopis, dějepis	Praha	3.
Staňková, Jitka	1924	1946–50	národopis	Praha	1.
Šenfeldová, Helena	1936	1954–59	národopis	Praha	1.
Šrámková, Marta	1935	1953–58	národopis	Brno	1.
Štěpánová, Irena	1948	1966–71	národopis, sociologie	Praha	2.
Švecová, Soňa	1929	1952–56	národopis	Praha ¹³	1.
Válka, Miroslav	1951	1970–75	národopis, čeština	Brno	3.

Z výše uvedené tabulky vyplývá několik skutečností, které vypovídají o charakteru výzkumného vzorku. Za první, dominují v něm zejména zástupci první a třetí generace (9 a 10 narátorů), zatímco představitelé druhé generace spíše absentují (6 narátorů).¹⁴ Za druhé, z genderového hlediska výrazně převažují ženy nad muži (21 narátorek, 4 narátoři). A konečně za třetí, podařilo se dosáhnout téměř vyrovnaného regionálního zastoupení narátorů, pokud jde o místo jejich studia (tj. 13 pražských a 12 brněnských absolventů). Následující analytický exkurz vychází z narativů, v nichž se pamětníci explicitně zmiňují o době svého studia, přičemž jeho cílem je (s ohledem na aktuálně probíhající výzkum) pouze předběžná analýza a interpretace.

Vzpomínky související s dobou studia se objevily jak v narativním, tak v polostrukturovaném rozhovoru. V prvním případě toto téma narátoři víceméně spontánně sami strukturovali (tj. určovali jeho obsah i rozsah), zatímco v druhém byl tazatel tím, kdo prostřednictvím otázek usměrňoval obsah (a zčásti i rozsah)

•••

13 Narátorka studovala v letech 1952–1953 v Bratislavě, 1953–1954 v Bratislavě a teprve poté přešla do Prahy, kde absolvovala v roce 1956.

14 Tato disproporce je způsobena zejména tím, že terénní výzkum dosud stále probíhá, tj. v době psaní tohoto článku ještě nebyly nahrány všechny plánované rozhovory se zástupci druhé studentské generace (patří mezi ně např. L. Petráňová, J. Langer, B. Šalanda aj.).

vyprávění. Otázky byly zaměřeny na problematiku: motivace pro volbu oboru, kvality a náročnosti studia, personálního obsazení kateder a pracovišť, terénní praxe během studia a dopadů komunistické ideologie na výuku. Na tomto místě je třeba upozornit, že problematika (vysokoškolského) studia národopisu/etnografie v letech 1945–1989 v Čechách i na Moravě nadále zůstává mnohovrstevnatým tématem, které na své detailní zpracování (i přes řadu čtených pokusů) stále ještě čeká. Níže proto uvádím alespoň stručný, faktografický přehled studijních možností ve zkoumaném období, který by měl čtenáři poskytnout základní kontext pro orientaci v následující analytické části.

Pokud jde o studium, měli případní zájemci o lidovou kulturu bezprostředně po skončení druhé světové války v podstatě jen dvě možnosti: národopisný seminář Karla Chotka na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze nebo seminář pro etnologii a etnografii pod vedením Antonína Václavíka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity¹⁵ v Brně. Oba semináře přitom po roce 1945 navázaly na svou předválečnou tradici, jejíž kořeny sahají až do počátku třicátých let 20. století. Další vývoj byl po roce 1948 v Čechách i na Moravě prakticky totožný. Oba semináře v návaznosti na změny ve vysokoškolském vzdělávacím systému po roce prošly nejprve institucionalizací a v pozdějších letech také (několikerou) reorganizací.

Pražské pracoviště se v roce 1950 stalo součástí katedry národopisu a dějin pravěku a o tři roky později (1953) se pod vedením Otakara Pertolda osamostatnilo. V roce 1958 katedra národopisu zanikla a nově bylo založeno oddělení etnografie a folkloristiky při katedře československých dějin a archivního studia, jehož vedoucím se stal Otakar Nahodil. Již v roce 1960 se však oddělení opět stalo samostatným pracovištěm a do čela katedry etnografie a folkloristiky byl dosazen Karel Dvořák. V roce 1971 je vedoucím katedry jmenován Antonín Robek a následující rok je ke katedře přičleněno také Středisko iberoamerických studií (od roku 1981 katedra cizokrajné etnografie).¹⁶ V Brně se národopisné pracoviště stalo, díky restrukturalizaci fakulty v roce 1950, nejprve součástí katedry historie, později archeologie a následně přešlo pod katedry uměnovědné. Teprve v roce

•••

15 V letech 1960–1990 dočasně přejmenována na Univerzitu Jana Evangelisty Purkyně.

16 ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, VALÁŠKOVÁ, Naďa. Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1093–1094.

1964 byla vytvořena samostatná katedra etnografie a folkloristiky, kterou vedl Richard Jeřábek. V letech 1970–1989 bylo pracoviště opětovně začleněno pod historickou katedru jako oddělení etnografie a folkloristiky.¹⁷

„Já jsem národopis vůbec studovat nechtěla!“¹⁸

Vzpomínky tří generací etnografů a etnografek na počátek doby studia přinesly poměrně překvapující zjištění, pokud jde o jejich motivace pro volbu oboru. Více než dvě třetiny narátorů v rozhovorech přiznaly, že národopis původně vlastně vůbec studovat nechtěly. Ve většině případů pro ně byl obor, jemuž se mnozí dodnes aktivně věnují, pouze jakousi záložní variantou pro případ neúspěšného přijetí na některý z vysněných oborů (populární byla mezi narátory zejména historie, archeologie či dějiny umění), popř. po jeho nevypsání v požadované dvojkombinaci.¹⁹ Národopis tedy mnohdy představoval menší zlo, přičemž až v průběhu studia došli narátoři k závěru, že etnografie je pro ně tím polem, na němž by se chtěli dále profesně realizovat: *„Chtěla jsem studovat historii, ale ona byla dvouoborová, a já jsem na to šla vylučovací metodou. Kunsthistorii ani češtinu jsem dělat nechtěla a na archeologii byl požadavek praxe na vykopávkách, kterou jsem neměla. A na etnologii byl požadavek Horák ze staré Vlastivědy, asi 150 stránek, tak jsem si to půjčila v archivu. [...] Když teda není historie samotná, tak jsem si k tomu něco vybrat musela.“²⁰*

Motiv jakési osudové náhody se objevuje v rámci výzkumného vzorku napříč všemi generacemi pamětníků a nepochybně souvisí také s tím, jak je podle jejich názoru etnografie (ale i etnologie) dlouhodobě vnímána nejen u veřejnosti, ale i v rámci dalších humanitních věd.²¹ V tomto ohledu se podle jejich názoru jedná o „popelku“, která byla před rokem 1989 nejprve ve stínu historie a po roce 1989 (a zejména pak po roce 2000) ve stínu socio-kulturní antropologie. V pocitu méněcennosti nepochybně hraje svou roli také (kolektivně sdílená) představa o ne-

•••

17 VALÁŠKOVÁ, Naďa, JEŘÁBEK, Richard. Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. In BROUČEK, Stanislav, TYLLNER, Lubomír (eds.). *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 1094–1095.

18 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-01 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

19 Národopis byl zpravidla vypisován jako dvouoborové studium, v některých letech jej však bylo možné studovat i jednooborově, popř. nebyl obor vůbec v daném akademickém roce otevřen.

20 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-02 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

21 Viz např. od roku 1953 absolventům národopisu udělované označení „promovaný historik“.

náročnosti studia: „Já jsem si primárně etnografii nevybrala. Já jsem šla studovat jiný obor a hledala jsem, protože to bylo dvouoborové studium, další obor, který by mi vyhovoval. Měla jsem v první řadě vybranou historii, ale kamarádka mi to rozmlouvala, že je to velice náročné studium na to, aby si člověk zapamatoval spoustu dat a jmen, at to ještě zvážím. A měla jsem další kamarádku, která už etnografii studovala rok nade mnou, pozvala mě dokonce do jedné hodiny, že jsem se tam nějak jako vmísila mezi ty posluchače na nějaký seminář, kde to šlo, a potom jsem se rozhodla pro etnografii.“²²

Druhý motiv pro studium národopisu je již méně překvapivý a souvisí s pozitivním vztahem narátorů k lidové kultuře. Příčiny tohoto stavu jsou víceméně totožné a vycházejí obvykle z regionální příslušnosti pamětníků, resp. z jejich rodinných kořenů. Zejména u pražských rodáků byla pak záliba v lidové kultuře důsledkem širšího rodinného zázemí pamětníků (resp. vztahu jejich rodičů či prarodičů k některé z národopisně živých oblastí mimo jejich současné bydliště), u narátorů z Moravy to pak logicky byl intenzivní kontakt s lidovými zvyky a tradicemi již od dětství: „Jak jsem se dostala ke studiu národopisu? To je velmi jednoduché, protože rodina mé maminky pochází z živého národopisného regionu. [...] Jako dítě jsem tam trávila prázdniny a jezdili jsme tam na hody, byla jsem fascinována tím svátečním krojem, když se objevili ti kluci v těch červenících, tak to pro mě bylo jako zjevení. [...]. Navíc moje stařenka byla zdatnou vyšivačkou, vypravěčkou a vymýšlela si pro nás pohádky. V podstatě všichni mamini sourozenci byli nějakým způsobem tvůrci.“²³

S pozitivním vztahem k lidové kultuře souvisí i motiv romantických představ, jejichž výskyt byl v rozhovorech typický především pro první poválečnou (tj. nejstarší) studentskou generaci pamětnic: „Bylo to jednak upnutí se k lidové kultuře jako symbolu češství, čili to byl jeden motiv. A ten druhý motiv byla genealogie, poněvadž mě zajímaly rodinné vztahy a konstruování rodinných tradic. Ovšem ne tedy v lidovém prostředí, ale naopak v prostředí obrozenců, čili v tom historickém.“²⁴ V rámci první studentské generace byl také často explicitně zmiňován vliv literárních autorů 19. století (F. L. Čelakovský, K. J. Erben nebo K. Světlá).

22 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-03 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

23 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-04 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

24 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-05 (1. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

...

„Kdo prostě měl na to nervy, tak to udělal každý.“²⁵

Zajímavé postřehy přinesly z generačního hlediska odpovědi týkající se charakteristiky studia. Specifická je v tomto případě zkušenost nejstarších narátorek, které zažily studijní systém ještě před vysokoškolskou reformou v roce 1948 (tj. bez rozdělení studentů do ročníků a bez předepsaných povinných předmětů).²⁶ Studenti si v této době zapisovali předměty libovolně podle svého vlastního zájmu, což podle pamětnic kladlo větší nároky na studenty (resp. jejich samostatnost). Stejně tak bylo podle narátorek nereformované studium výhodnější i pro vyučující, protože jim umožňovalo přednášet o tématech, jimiž se aktuálně zabývali: *„Já si nemyslím, že Chotek, Stránská nebo Pražák by byli [...] pro to pevný studium. [...] To bylo nařízení a oni se do toho vešli, ale nemyslím si, že z toho byli nadšeni.“²⁷*

Pokud jde o zhodnocení náročnosti studia, každá generace na tuto otázku odpovídala poněkud odlišně. Zástupci první generace považují studium národopisu za „relativně obtížné“, ale zároveň zdůrazňují, že díky svému nadšení pro studium (které zčásti nepochybně pramenilo také z euforie po opětovném otevření vysokých škol v roce 1945) nebyl problém větší náročnost zvládnout. Druhá generace naopak považuje své studium někdy až za extrémně „jednoduché“, což podle narátorů souvisí také s personální obměnou, k níž v tomto období na katedře došlo (např. odchod Drahomíry Stránské nebo Karla Chotka): *„To fakt nebylo těžký studium. Ale to není povahou oboru, je to povahou těch lidí, který učili.“²⁸*

A konečně, pro třetí generaci bylo studium sice „poměrně snadné“, nicméně narátoři opakovaně zdůrazňují, že vždy záleželo na dotyčném jedinci, s jakým nasazením přistoupil ke splnění studijních povinností, tj. zda byl ochoten udělat i něco navíc. Celkově se tedy náročnost studia, alespoň ve vnímání pamětníků (a zřejmě i pod vlivem postupné ideologizace oboru), pozvolna snižuje. Důležitý prvek pro pochopení hodnocení obtížnosti studia představuje regionální klíč. Zatímco absolventi pražské katedry hovořili spíše o snadném studiu, absolventi z Brna naopak považovali studium za těžší, přičemž každý z nich se při své reflexi

•••

25 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-06 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2016.

26 Národopis se stal základním předmětem studia na Filozofické fakultě UK v Praze teprve v říjnu 1948 na základě výnosu Mministerstva školství a osvěty ČSR.

27 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-07 (1. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

28 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-08 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2016.

vyjadřoval pouze ke své alma mater (tj. běžně nedocházelo ke srovnání mezi Prahou a Brnem).

Významnou odchylku nenalezneme ani v případě přítomnosti (či naopak absence) teorie a metodologie ve výuce. Jak mezi pražskými, tak mezi brněnskými absolventy nalezneme (bez ohledu na generační příslušnost) skupiny, které mají pocit, že jejich studium nebylo dostatečně teoreticky a metodologicky ukotveno,²⁹ ale zároveň i narativy naprosto opačné.³⁰ Ačkoliv se v rámci rozhovorů objevily názory, že Praha byla obecněji a teoretičtěji zaměřená, zatímco Brno se díky blízkosti národopisně živého terénu orientovalo spíše na praxi, odpovědi narátorů na konkrétní otázky po teoriích a metodách tato tvrzení (zejména v případě brněnské katedry) nijak nepotvrdily. Zdá se, že šlo tedy spíše o otázku osobních preferencí vyučujících, v nichž někteří akcentovali spíše teorii, jiní naopak zase praxi. Takové osobnosti se přitom nacházely jak v Praze, tak v Brně.

Samostatnou kapitolou je v návaznosti na předcházející téma také otázka kvality učitelského sboru (ať už šlo o interní či externí pedagogy). V tomto ohledu představují orálně-historické rozhovory bohatý pramen osobních vzpomínek na řadu významných osobností a jejich působení před rokem 1989. Zatímco první generace nejčastěji zmiňuje „zakladatelská“ jména jako Karel Chotek, Drahomíra Stránská, Vilém Pražák nebo Antonín Václavík; druhá generace se již vyjadřuje zpravidla o mnohem početnější skupině lidí (Otakar Nahodil, Otakar Pertold, Antonín Robek, Oldřich Sirovátka, Karel Fojtík, Karel Dvořák, Richard Jeřábek, Václav Frolec, Dušan Holý, Bohuslav Beneš aj.), která se v podstatě kryje se vzpomínkami třetí generace. Nejrozporuplnějšími osobnostmi československé etnografie před rokem 1989 napříč rozhovory zůstávají jména jako Antonín Robek nebo Otakar Nahodil: „*Docent Robek? Víím, že je to osobnost ambivalentní, a asi se o něm budou zmiňovat všichni, protože jestli někdo byl v téhle době v oboru osobnost, ať už tak nebo tak, s jakýmkoliv znamínkem, tak to byl skutečně on, protože on ten*

•••

29 „*Já bych řekla, že člověk měl možná větší očekávání, že to studium nebylo takové systematické, že začínalo samozřejmě tou ‚dědkologií‘, jako historie a tak, ale že bychom probrali všechny ty oblasti národopisu nebo co se týká lidové kultury. Co mě na tom studiu ještě zarazilo, že ani ti učitelé nešli nějak do hloubky nebo možná je to nenapadlo se zeptat na určité praktické věci.*“ COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-09 (3. generace), vedl Jiří Hlaváček, 2015.

30 „*Takže si myslím, že ta průprava, ta brněnská etnologie byla po mnoha stránkách opravdu vynikající. Navíc ještě jedna věc, oni v těch přednáškách tenkrát nám vykládali i různé teorie. Etnickou teorii, autochtonní teorii, migrační teorii a tak dále.*“ COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-10 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

obor reprezentoval navenek a on byl opravdu tak silná osobnost, že ani nemusel nic říkat a bylo jasné, co chce. A vlastně všichni se mu automaticky podřizovali, protože to jeho charisma a osobnost byla tak silná, že prostě to ani nešlo nijak příliš oponovat, protože on reagoval takovým způsobem, že to toho člověka zpravidla velmi překvapilo a on se chytil za hlavu a možná se i trochu vyděsil. Prostě bylo to docela zajímavé se s ním stýkat a mít ho i jako učitele, on jako přednášející měl svoje specifika, protože on toho vlastně přednášel docela málo. Jednak byl ten typ, že neustále něco organizoval, on byl typ velmi výkonného manažera. Měl velmi mnoho povinností, funkcí, schůzí, takže na tu vlastní pedagogickou činnost mu příliš času nezbyvalo. [...] A on většinou začínal přednášky - tak co, jak se máte a co je nového? A tak podobně, čili bylo to dost neformální. A na jednu stranu mi to imponovalo, na druhou stranu mě to trochu štvalo, protože jsem si říkala – ale vždyť on nám vlastně nic odborného neřekne. [...] Navíc ještě k tomu byl neobyčejně pevně přesvědčený o tom, že ta jeho interpretace je správná. A s tím i umřel, to prostě byl člověk naprosto přesvědčený, to nebyla žádná póza, nebyl to žádný kariérismus. [...] Ale samozřejmě je to zcela subjektivní hodnocení, a pokud tady bude sedět někdo jiný, kdo má jiné vzpomínky, tak to vyzní zase jinak.³¹

Dobové politické pozadí se podle názoru pamětníků do obsahu přednášek tradičního národopisu prakticky nepromítalo, jakkoliv oficiálně byla komunistická ideologie samozřejmě „fasádou“, kterou bylo třeba udržovat stále natřenou, a to zejména skrze aktuální badatelská témata (např. několikaleté projekty věnované dělnickému hnutí nebo výzkumu socialistické vesnice), jež byla preferována na úkor těch tradičních (např. duchovní kultura). Problém s politickou angažovaností studentů a vyučujících byl především záležitostí padesátých a sedmdesátých let, což souviselo se stranickými prověrkami po únoru 1948 a po srpnu 1968: „Na začátku sedmdesátých let [...] už měli někteří ti kantorů problémy. Tam byla ta hrozba komplexního hodnocení, byly prověrky, tedka kdo byl vyloučený, vyškrtnutý a to všechno samozřejmě, tím jsme docela žili.“³² Politické otázky a jejich odraz ve výuce, složení pedagogického sboru i v každodenním studentském životě (v souvislosti s členstvím ve Svazu socialistické mládeže apod.) pak reflektovali ve svých vyprávěních především narátoři, kteří studovali v Praze.

•••

31 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-11 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

32 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-12 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Dalším charakteristickým rysem studijního oboru byl dlouhodobě malý počet jeho studentů. Porovnáme-li výpovědi pamětníků, pak se v průměru jednalo o 5–10 lidí v rámci jednoho ročníku, přičemž existovaly také výjimky, kdy v ročníku zůstali pouze 2–3 studenti, popř. obor nebyl v daném roce otevřen vůbec. Výhodou takto malého počtu byla poměrně neformální atmosféra a určitá svoboda, která pravděpodobně přiměla řadu lidí, kteří studovali dva obory, psát závěrečnou práci právě z národopisu: „*Navíc to studium dvou tak rozdílných oborů bylo docela zajímavé, protože ten můj druhý obor byl velký a etnografie byla obor malý, takže atmosféra na obou těch oborech byla úplně odlišná. Na tom velkém nás byla plná posluchárna, ani jsme se tak moc neznali, samozřejmě od vidění ano, nějaké kontakty byly. Ale všichni jsme věděli, že studujeme řadu dalších oborů v kombinaci. Na etnologii jsme se znali všichni navzájem, velmi intenzivně a ze všech ročníků.*“³³

Vazby mezi studenty a pedagogy byly dále upevňovány také prostřednictvím neformálních setkání. Např. v Praze byl jednou z nejpopulárnějších akcí mezi studenty v šedesátých letech předvánoční národopisný večírek: „*Pro další poznávání [...] etnografický obce byl důležitý předvánoční čas, protože zhruba dva roky před naším nástupem začali příslušníci třetího ročníku pořádat národopisné večírky. Ten se konal vždy v pátek těsně před Vánoci a [...] během dne bylo normální školní dálkařů, čili ti pak zůstávali do večera. Automaticky tam přicházeli všichni etnografové a podobní přátelé z celé Prahy a přijížděli bývalí absolventi z Čech a případně i z Moravy. Nebyli tam zvaní jen učitelé a absolventi z Brna. Takže tam, jak jsem později pochopil, byl takový mírný napnelismus, ale tohle bylo hrozně zajímavé, protože jsme měli možnost postupně poznat všechny kolegy [...] v rámci Prahy i venkova, protože tam přijížděli z muzeí, a pochopitelně, když se pije, jedí se chlebičky a vydrží se tam do čtyř, do pěti do rána, tak se člověk leccos dozví. Ty večírky byly charakterizované klasickým soukromým principem, to znamená, že docent Dvořák jako přednosta zaplatil nejvíce, ostatní učitelé méně, my se složili, pak tam nosili všichni hosti zase buď peníze, nebo jídlo. No a to se pak propilo a snědlo. Čili to bylo před těmi Vánocemi. Ale v podstatě s normalizací ty večírky skončily.*“³⁴

S velikostí oboru a celkově neformální atmosférou souvisí také způsob zadávání témat závěrečných prací, k čemuž docházelo ve většině případů po dohodě s vy-

...

33 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-13 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

34 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-14 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

učujícím. Tento postup byl všemi narátory hodnocen kladně, protože zaručoval určitou míru svobody (na rozdíl od jiných oborů, kde byla témata zadávána bez možnosti výběru). Na druhé straně, přibližně třetina narátorů přiznala, že téma závěrečné práce se odvíjelo od jejich první ročníkové práce, která jim však byla zadána ročníkovým vedoucím. Pokud tedy dotyčný student či studentka narazili na školitele s jasnou představou, popř. s aktuálně řešeným výzkumným záměrem, záleželo zřejmě na vzájemném konsenzu.³⁵ Obecně pak bylo podle narátorů (cca do začátku šedesátých let) obtížnější prosadit si téma z oblasti etnografie současnosti, protože do té doby převládalo spíše paradigma historické etnografie (byť zde pochopitelně již od padesátých let byly soustavně „protežovány“ výzkumy související s dělnickým hnutím).

Možnost publikovat či zúčastnit se konferencí během pregraduálního studia nebyla narátory v rozhovorech nijak zásadně tematizována (resp. témata tohoto typu se objevují obvykle až v souvislosti s interní aspiranturou). Stejně tak studijní pobyty v zahraničí byly u výzkumného vzorku spíše výjimečné (pomineme-li tradiční brněnské exkurze organizované Richardem Jeřábekem) a omezovaly se zpravidla na lidově-demokratické státy (zejména na Polsko a Bulharsko).

„Dobrý den stařečku, jestlipak se u vás taky peklo takové rázovité pečivo?“³⁶

Poměrně obsáhlý korpus vzpomínek byl v rámci polostrukturovaných rozhovorů věnován problematice povinných terénních výzkumů, praxí a exkurzí, které narátoři realizovali a absolvovali během studia. Již na první pohled je mezi absolventy pražské a brněnské katedry znatelný rozdíl, pokud jde frekvenci akcí tohoto typu.³⁷ Zatímco pro narátory z Moravy představuje kolektivní terénní výzkum (tj. nikoliv výzkum pouze za účelem přípravy vlastní závěrečné práce) přirozenou součást studia národopisu, narátoři z řad pražských studentů jej zpravidla chápali spíše jako občasný výjezdní zpestření výuky mezi klasickým formátem přednášek. V tomto případě však vycházíme pouze z převažující četnosti výskytu takových tvrzení.

•••

35 Viz např. vzpomínky Jaroslava Štíky, kterému prof. Václavík téma na konci třetího ročníku prostě přidělil. ŠTIKA, Jaroslav. O jedné diplomové práci. In VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 1945–2005*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 21.

36 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-15 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Skutečnost však byla zřejmě mnohem pestřejší, protože i u pražských studentů narazíme v první a druhé generaci na narace, které obecně rozšířenou představu o minimálním významu terénního výzkumu ve výuce národopisu v Praze poněkud nabourávají: „Mezi prvním a druhým ročníkem jsme byli s Kramaříkem na Poběžovic-ku, čili na Tachovsku. Mezi druhým a třetím ročníkem jsme byli se Stránskou v Domažlicích, kde jsme dělali klasický domažlický vesnice tradiční. A mezi třetím a čtvrtým ročníkem jsme byli na Těšínsku, na Jablůnkovsku, a to byly vždycky výjezdy několika-týdenní s dohledem vyučujícího profesora.“³⁸ Z rozhovorů dále vyplývá, že terénní výzkumy organizované pražskou katedrou byly spíše záležitostí individuálních vyučujících a týkaly se pouze několika studentů (jakkoliv reálně se – s ohledem na jejich celkový počet – většího množství ani týkat nemohly), nešlo tedy o velké kolektivní výjezdní akce celých ročníků, jako tomu bylo v Brně. Nejznatelnější rozdíly v reflexi pražských a brněnských pobytů v terénu však nalezneme v narativech třetí generace: „Já vím, že jednou jsme byli ve Strážnici někde a večer jsme se setkali s pražskými studenty a oni se nám chlubili, jak Robek jim dělal vzorový terénní výzkum na národním výboru v Přerově nad Labem. [...] Pak jsme se teda rozloučili a šli jsme někam popít a prostě jsme se strašně pošklebovali – co to je za zkušenost, když my každý rok jezdíme na 14 dní do terénu a máme v ruce hromadu dotazníků.“³⁹

Z rozhovorů je dále patrné, že v obou regionech (bez ohledu na rozdílnou důležitost, která byla terénnímu výzkumu studenty či jejich vyučujícími přikládána) pamětníci v rámci první a druhé generace reflektovali pocity jakési nedostatečné teoreticko-metodologické připravenosti před prvním vstupem do terénu.⁴⁰ S určitou mírou nadsázky lze říci, že značná část narátorů byla předem vybavena pouze jedinou poučkou: „Základní instrukce tehdejšího národopisce – kde vás vyhoděj dveřma, vlezte tam oknem!“⁴¹

Narátoři z třetí generace na tom sice byli již o poznání lépe, jak vyplývá z následujícího úryvku, ale ani oni nebyli připraveni na všechna úskalí čekající na

•••

37 Soupis realizovaných studentských terénních výzkumů brněnské katedry je přehledně zpracován v publikaci k 60. výročí Ústavu evropské etnologie. Viz VÁLKA, Miroslav, JEŘÁBEK, Richard (eds.). *Almanach k 60. výročí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 1945–2005*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 66–67.

38 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-16 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

39 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-17 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

40 Mnozí narátoři vzpomínají, že na dlouho dobu pro ně byla základním titulem k této problematice pouze Příručka lidopisného pracovníka od Drahomíry Stránské z roku 1936.

41 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-18 (1. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

národopisce v terénu: „*A co se týče té průpravy, jednak jsme měli v prvním ročníku všichni kurz Základní metody a techniky národopisného výzkumu, byla to zkouška a zápočet. Takže jsme průpravu měli, protože ty výzkumy byly vždycky v květnu nebo v červnu. A před výzkumem ve Strážnici si nás zavolali do posluchárny [...] a teď nám právě vykládali, jak se máme chovat, ale neřekli nám, že nemáme mít krátké sukne. [...] Tak jsem ve Strážnici hned druhý den zlikvidovala krátkou sukni, protože když jsem s těmi domácími pány chodila do toho vinného sklepa a ty manželky koukaly, jak mně koukají na nohy, tak jsem zjistila, že to není to pravé ořechové na výzkumu. A taky nám neřekli, že se máme ráno pořádně nasnídat!*“⁴²

Jak je patrné z výše uvedeného úryvku, narace spojené s terénním výzkumem byly často vyprávěny ve velmi uvolněné atmosféře. Není proto překvapením, že místo pasáží věnovaných vyhodnocování či metodologickému postupu sběru dat pamětníci věnovali pozornost zejména úsměvným zážitkům z terénu (což nepochybně souvisí také s obecným charakterem vzpomínek na dobu jejich mládí): „*A jinak jsme jezdili na výzkumy, třeba Francova Lhota na Valašsku, to bylo dokonce už v prvním ročníku. Obrovská dlouhá vesnice bez elektřiny [...] a tahali jsme takový velký těžký magnetofon Sonet. A vzpomínám si, že jsem s tím magnetofonem potkala nějakou baběnkou, která si v nůši nesla nákup, a že bývá někde tam v těch chotářech. Tak já jsem jí pomáhala nést ten nákup, a ještě ten Sonet, do jakési roubenky tam někde v horách. A když jsme tam dorazili, tak ona řekla, že tam nemá elektriku, takže jsem ten magnetofon táhla zbytečně.*“⁴³

Závěrem k pamětnické reflexi studia

Záměrem této stati nebylo podat objektivní nebo faktograficky přesný obraz o stavu výuky národopisu či etnografie na pražské a brněnské katedře ve zkoumaném období, ale naopak nabídnout bytostně subjektivní (nicméně, jak jsme viděli, v některých případech také kolektivně sdílený) exkurz do názorů vybraných českých etnografů a etnografek na kvalitu a podmínky jejich studia před rokem 1989.

Z předběžné analýzy rozhovorů vyplývá, že vzpomínky na období studia nepochybně představují jedno z badatelsky nosných témat pro narativní výzkum.

•••

42 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-19 (3. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

43 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky, Rozhovor ID-20 (2. generace) vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Národopis jako obor nebyl ve zkoumaném období v rámci společenských věd příliš populární a mnozí narátoři se tak k jeho studiu dostali víceméně náhodou. Studium jako takové nebylo považováno za nijak extrémně náročné a jeho kvalita měla podle pamětníků v průběhu času spíše sestupnou tendenci. Určujícími faktory byla především poměrně uzavřená (a v průběhu času konstantní) skupina významných a charismatických osobností, které svými badatelskými (ale i politickými) zájmy dlouhodobě určovaly – ať už v pozitivním, či v negativním slova smyslu – profilaci oboru; na druhé straně významnou roli sehrála v tomto případě také samotná zainteresovanost studentů a studentek na předmětu studia. Rozhovory také poukázaly na nuance ve vnímání oboru mezi pražskými a brněnskými absolventy a na další regionální specifika související zejména s problematikou terénního výzkumu.

Předkládaný přehled aktérských reflexí nicméně nelze považovat (i s ohledem na stále probíhající sběr dat)⁴⁴ za definitivní nebo vyčerpávající. Jedná se spíše o jakousi prvotní sondu do narativů, které byly získány v rámci orálně-historického terénního výzkumu a které na své komplexní zpracování a interpretaci erudovanými badateli z řad etnologů či historiků teprve čekají.

•••

44 V tomto případě je tazatel i badatel v jedné osobě vázán zejména etikou orálně-historického výzkumu, která – dokud není ukončena fáze autorizace všech přepisů rozhovorů – umožňuje pracovat se sebranými daty pouze v obecné rovině a anonymizovanou formu.